

Ajalehes Olevik 1905 järjeloona ilmunud Soriküla kooliõpetaja Peeter Friedrich Kõivu „Kirjad Kaukaasiast”: pikem ülevaade Kaukaasiast. Kaukaasia olud ja loodus. Kaukaasia ajalugu ja areng. Malaaria (külmtõbi). Kaukaasia eestlaste abiellumine. Kaukaasia haridusolud ja kooliõpetajate olud. Eesti külad, millele autor lähemalt vihjab, on Soriküla (Hussõ-Kardonik) ja Eesti-Maruhha: nende külade olud, põllutöö, karjapidamine, kaubandus, ajalehtede lugemine. Kasakad ja nende staniitsad. Digiteeris Andres Aule, kirjaviis muutmata.

Suhumi piirkonna osas avaldas Abhaasia Estonia küla asunik Johan Pihlakas selle artikli kohta [kriitilised märkused](#) ajalehes Olevik (nr. 81), 25. oktoober 1905, lk. 1288–1289.

Olevik (nr. 64), 19. august 1905, lk. 1017–1018

Kirjad Kaukaasiast.

P. Fr. Kõiw.

Kaukaasia, kuidas armastan sind mina,
Su puhast õhku, selget taewasina!
Su kõrged mäed, sinu kõmaw kõue,
On jätnud mälestusi jäädawaid
mu põue.

Seesama salmik, millega ma Kaukaasiat jumaldan ja ülendan, ei ole mitte Lõuna-Kaukaasia kohta maksew, vähemalt mitte Mustamere rannamaade kohta, nimelt see, mis puhtasse õhusse puutub. Kohutawaid lugusid jutustawad isikud, kes Suhumis on elanud, Lõuna-Kaukaasia õhu üle. *Külmtõbi*, see on see kardetaw koll, mis sealseid elanikka enneaega hauda weab ja juba õitsewas nooruses inimese näole wanaduse-pitseri peale wajutab. „Nagu surmarjud liiguwad seal inimesed keset õitsewat Jumala loodust, keset loodust, mille sarnast sa harwa Taadi taewa all leiad,” ütles mulle hiljuti keegi isik, kes seal pealju aastaid on elanud. Kellele külmtõbi külge hakkab, sellest ei lahku ta enam eluilmaski ära; sa wõid kas maailma otsa rännata, lahti sa temast enam ei saa, olgugi et ta sind enam nii ei waewa, nagu Lõuna-Kaukaasias Mustamere kallasmal. Ma olen inimestega rääkinud, kes tõendasiwad, et nad sadade rublade kaupa raha wälja on annud külmatõwe wastu, kuid kõik olla asjata olnud. Ei aita muud, kui müü oma warandus wiinamarjade kodumaal ära ja pane „plehku” kuhugile mujale, kus loodus küll kidsim on olnud inimesesoo wastu oma iluduse ja toreduse poolest, kuid selle wastu aga terve õhu poolest palju heldem. Taga-Kaukaasias on okaspuu metsad, milledest inimene ilma kirweta läbi ei pease. Need on põlised ja „igawesed”, millede all rohu- ja puujätised halba õhku sigitawad. Öödel katawad maad niisked aurud ja udu, mis külmatõbe sünnitawad. Õrnem sugu langeda juba wäga wara külmatõwe

ohwriks. Mulle rääkis üks eestlane, et üle mägede ühes külas väga rikas perekond eestlasi olla — neil olla isegi tore, suur kahekordne maja, kuid kõik mehed olla poissmehed: naise ei ollagi saadaval, — õigemalt ütelda — tütarlapsi ei olegi enam olemas, keda naisteks võiks kroonida. Nii on siis paradiislikus Taga-Kaukaasias sellest päris looduse ehtest ja iludusest suur puudus, kelle silmadest Eesti sulerüütlid omale paleusi on loonud, neid risti ja põigiti „ära laulnud” ja veel laulma saavad.

Kaukaasia eestlased astuvad wara abielusse. Ma pole Kaukaasias veel ainustki „wanapoissi” näinud. Sagedaste astuvad nooredmehed abielusse, ilma et neil kindlat elukohta ja sissetulekut oleks. See kõik tuleb järeletegemisest Wene rahwale, kellede pojad sagedaste juba seitsmeteistkümne aastaselt abielusse astuvad. Igakord ei ole warane abielu mitte soovitaw, sellest kaswawad mitmesugused puudused, ja pahandused, mis küpsematel eluaastatel tulemata jääksiwad, wäheneksiwad. —

Lõuna-Kaukaasias kaswab metsikus olekus kõiksugu lõunamaa puuwili, kuid kohalik elanik läheb sellest kõigest külmalt, otse jälgilt mööda, — Põhja-Kaukaasias puudub see kõik suuremal mōedul, aga tema elanikud on selle wastu palju terwemad, priskemad ja rõõmsamad. Siinne õhk on terve ja kosutaw. Selle kõige eest tuleb meil määratumat Kaukaasia mäeahelikku tänada, mis oma kaitsewa selja igawesti sinawa õhu sisse üles sirutab ja Lõuna-Kaukaasia pahad tuuled kinni hoiab. Päris saunaleil peab Lõuna-Kaukaasias walitsema, sest wahete-wahel woolab üle mägede veel Põhja-Kaukaasiassegi päris pool-palawat õhku — üle mägede, mis aasta otsa lumega kaetud on! Ja need mäed ise? Kus on maailmas kirjanik, kelle sulg seda wägewat looduse-tööd wähegi rahuloldawalt suudaks kujutada? missugune waade nende mägede pealt nendesamade peale! Ma waatasin neid suwel Pjätigorskist: tuline palaw päike kõrwetab nõrgendawalt alla, tuhanded lilled ja lehed on palawuse käes küpsemas, aga su silma ees walendab mõetmata lumelagendik piramiidi taoliste tornide otsas, — walitseb taganemata tali ja surumata surm — mägedes! Et meie ise mägede all asume, siis ei näe meie seda suurepäralist waadet enne, kui kaugemale põhjapoolle wälja läheme wõi mõne „künka” otsa ronime. Meie Balti kodumaalasel ei wõi mingit aimu olla siinsete mägede wägewuse, toreduse ja ilu kohta. Ühed mäeladwad walendawad igawesti; teised mustawad igawesti wõi punetawad, kolmandamad aga haljendawad. Aga on siis need kellegi mäeladwad — päris sarwed ja tornid. Nende keskel ja wahel haigutawad määratumad mõetmata kuristikud, millede põhja päikese kiir aastatuhandete jooksul pole suutnud tungida. Näitab, nagu elaksiwad need mäed veel esimesi looduseaegasi läbi, nagu polekski siin need määratumad ajad mööda läinud, mis maakeral elu ja [...]dust on loonud ja toonud.

Need mäed on rikkad mitmesuguste mineraalide poolest, iseäranis peitub nendes palju hōbedat ja kiwisüsa. Wiimast kaewatakse suurel mōedul wälja. Mineraalide-kaewandused on üsna soiku jäänud — seks puuduwad siin alles ettewõtjad ja tööjõud. Elbruse all oli aastate eest suur hōbedakaewandus, mis osanikkudele 45 protsenti kasu tõi, kuid kaewandus jäi aktsionäride omawaheliste tülide pärast soiku. Aktsiaseltsis oli isegi isikuid olemas, kelledel tarwiline kapital puudus. Kroonu tahtnud kaewandust oma kätte wõtta, kuid

sõda pani selle seisma ning teadmata on, millal nüüd kaewandus töötama hakkab.

Siinsetes mägedes elab palju jahiloomi, nagu põtru, hirwesi, karusid, kunit-said, huntisid ja palju muud. Iseäranis kasulik on kunitsate püüdmine. Nad on orawa suurused, aga nende nahast maksetakse 6—7 rbl. Niisama suurel arwul elutseb mägedes metstau, kellede liha üsna maitsew on. Kuulmata ime oli mulle metskass (котъ), kelle hiljuti metsas maha lasksin. Ta on üsna kodu-kassi sarnane, kuid suurem, wäga pika ning karwase sabaga. Siinsed rebased on pisemad kui Baltimaal ja neid on üsna wähe olemas. Jänessed elawad ena-miste lagedal maal, mägedes neid näha ei saa. On ju arusaadaw. Millega peaksiwad ennast need lugemata hundid toitma, kui jänessed nende ees armu leiaksiwad? Huntisid on aga tõepoolest „enam kui tarwis”. Nad ei häbene päi-se päewa ajal küla ümber hulkuda ja luurata.

Mägede jalal kaswab ilus lehepuu ja lокkawad wanad sinarid, ilutsewad kenad kirsid, õunad, ploomid ja mets wiljapuud, aga kaugemal külma käes kaswawad määratumad männad, mis meile kauget külma kodumaad meelde tuletawad. Suwel koliwad siia mägedesse maa pärisrahwad oma karjadega, siis alles algab siin „Kaljuwallas” nende wabadus, mis mujal juba kitsendatud on. Lermontow laulab omal ajal Kaukaasia poegadest nõnda:

„И дики тѣхъ ущелій племена;
Имъ Богъ — свобода, ихъ законъ — война.”

mis Eesti keeles umbes nii kõlab:

„Küll metsik on see mäerahwa sugu;
Neil' Jumal — priius, seadus — sõjalugu.”

Nii oli Lermontowi päewil lugu, nii pole see enam teatawaste nüüd: Mäerahwad on wagusad kui talled, igapidi mõistlikud isikud. Mis neile süüks pandakse, sellest süüst pole süüdistajad ise kaugeltki puhtad, waid weel mustemad kui mäepoeg. Kes lepib küll weel maailmas wähemaga, kui endine Kaukaasia pinna peremees? Kes on alandlikum seaduse ja oma kaaskodaniku ees, kui tema?

Ta ei nurise Keisririigi seaduste ees, waid wõtab seadusi ja uuendusi tõrkumata wastu. Temal ei tule uneski meele selle wastu waielda, protesteerida, et wägew walitsus tema enese tasku kulul talle aulisse kooli awab ja Wene mehe õpetajaks seab. Ta ei nurise selle üle, et temal wähem maad on, kui wenelasel ja igal muulasel siin. Söögis ja joogis peab maa-päriselanik otsatu parajust, mille pärast siis ka nemad keha poolest terwed ja tugewad on. Eestlased ja wenelased süüdistawad maa pärisrahwast warguses. See on õige, et kabardiinlased ja tatarlased, kelle aulid ja karjad siin ligikonnas on — nii mõnedki loomad ja hobused ära on näpanud, kuid nende olude juures, mis siin walitsewad, ei ole see sugugi imestamise-wäärt. Loomad ja hobused asuwad alati lageda taewa all — suwel ja talwel — mis on sealt wiga warastada! Kui palju loomi jääks Eestis peremehele, kui ta neid niisama hooletult hoiaks, nagu siinsed elanikud? Ma arwan, et nad wiimaseni mõne nädaliga oleksiwad ära korjatud. — Kaukaasia wargad on alles õpilased Balti kodumaa omade

kõrwal. Wiimastel aastatel on üsna tühised wargused ette tulnud, endiste aegadega wõrreldes, kus mõnel mehel terve kari ühelainsal ööl ära olla aetud, warastatud.

Ka siin tõuseb jumalik säde hariduse päike kõrgemale ja tõrjub aegamööda wanad pahad kombad kõrwale ja rajab uutele, parematele paremat teed ja ühist õnnelikku tulewikku.

Ei, Kaukaasia päriselanikud pole sugugi halwemad, kui teised rahwad Kaukaasias, paiguti weel paremad ja tänulikumad; seda on isegi Wene keisrite troonilt mitu korda tunnistatud ja kinnitatud.

Olevik (nr. 65), 23. august 1905, lk. 1033

2

Heidame lühikese pilgu selle maa minewiku peale. Enne, kui Kaukaasia Wene riigi külge liideti, oli siin palju üksikuid riikisid ja walitsusi olemas. Siin oli kõigepealt kaks kuningriiki — Gruusia ja imeretiinide oma, peale selle Mingreelia würsti riik, ja siis järgmised hanniriigid: Tarkowski, Derbenti, Kubinski, Shirwanski, Shekinski, Bakinski, Talõshinski Karabagski, Hanshinski, Eriwanski ja Nahitshwanski; siia juurde tuliwad weel mäerahwa maad: lesgiinlaste, kumõkkide, tsherkesside ja teiste omad. Sellest wõib juba igauks arwata, missugune lugu ja kord siin wõis walitseda: rahu ja julgeolek puudusiwad täitsa. Kõik need rahwad ja riigid oliwad enamiste alalises tülis, riius ja jändamises üksteise wastu. Poliitikalist oma jalal seismist ei olnud siin peaaegu olemasgi ja seda ei wõinudki olla. Kõigewägewam riik Kaukaasias oli siis Gruusia ja temagi pidi wäga palju kannatamist tunda saama mitmesuguste waenlaste poolt, kes ühte wõi teist rahwast rususiwad, rõhusiwad. Niisugused waenlased oliwad 7—10. aastasajani araablased, 11. aastasajal türklased, 13. ja 14. aastasajal mongolid, aga 15. aastasajast peale — perslased, türklased ja lesgiinid.

Araablased astusiwad seitsmendamal aastasajal maailma ajaloos peategelastena näitelawale ja nendel oliwad suured wõitude tagajärjed Aasias ja osalt ka Kaukaasias. Nad wõtsiwad Tihwilisi oma alla ja etendasiwad temas neli aastasada herra osa. Bagdadi kaliifid walitsesiwad Gruusia üle oma emiiride läbi. Tol ajal jagunes Tihwli kahte osasse: ristirahwa pool templitega ja muhameetlaste osa mosheedega. Ainuke Tihwli rikkus oli tol ajal, nagu nüüdki — weewli mineraalweed. Araablased lubasiwad neid ainult „usklikkudel” tarwitada. — Peale araablase, kes siin oma prohwetiusku laiale laotasiwad, wapustasiwad Kaukaasia rahwaid türklased. Kui nad Lääne-Aasia wereimejateks oliwad saanud, langesiwad nad waeste kaukaaslaste peale nagu hukkaw mäejõgi. Wereojad ja suitsewad waremed näitasiwad nende teed . . . Otsata palju kurja sünnitasiwad nad Gruusia kuningriigile. Tihwli wõtsiwad nad oma alla ja häwitasiwad ta koguni ära.

Kolmeteistkümneandal aastasajal oli Kaukaasia katkuks Mongoli sugu. Nagu Wenemaa peale, nõnda langesiwad mongoollased ka Kaukaasia peale kaks korda; esimene pealelangemine oli Tshingis-hani ajal, teine Batõi juhatusel. Niisama nagu Wenemaa, nõnda pandi ka Gruusia maksu alla: nagu mitmed Zarisid Kuld-Ordus waewati, niisamuti tehti ka paljude Gruusia kuningatega, näituseks kuninga Dimitriga, keda liignimega Iseenese-ohwerdajaks nimetati. Neljateistkümneandal aastasaja lõpus wärises Kaukaasia Tamerlani riisumiste ja rüüstamiste all, kes enne, kui ta kaunisse Kaukaasiasse ilmus, — Hiina, Kabuli, Buhara ja Persia paljaks rüüstas ja rööwis. Tema rööwimiste all oigas terwe Karabag, Gruusia ja Dagestan. Tema jäljed oliwad ära märgitud waremetega, surnukehadega ja piramiididega inimeste peadest.

Wiieteistkümneandal aastasajast peale saab Kaukaasia tüliõunaks Persia ja Türgimaa wahel, kes waheldawalt ta üle walitsewad. Hommikupoolne Kaukaasia on enamiste perslaste woli all, — õhtupoolne türklaste tallermaaks. Gruusia kuningriik — kui Kaukaasia keskpai — kannatab mõlemate möllu läbi. —

Perslaste walitsus Gruusia üle ilmus iseäranis selles, et mitu tuhat grusiinlast Persiasse wangi wiidi. Israhani linna ümber on weel tänani mitu asundust olemas, millede elanikud, nagu nende keelest näha wõib, grusiinlaste järeлтulejad on. Sagedaste elasiwad Gruusia kuningad koguni Persias ja walitsesiwad sealt oma maa üle. Sagedaste oliwad nad isegi sunnitud Muhamedi usku wastu wõtma. Ka mitmed Gruusia kuningad on otse surma läinud usu pärast.

Samasel kombel toimetasiwad türklased Lääne-Kaukaasias. Nende surumiste all muutusiwad mitmed ristiusu maakonnad, nagu Ahalzihski ja Ahalkalakski ning Batumi muhameetlaste maadeks — usu poolest. Terwel Mustamere kallastel õitses inimestega kauplemine. Türgi turudele tiriti iga aasta Mingreeliast seitsetuhat, Imeretist kaksteistkümneandal tuhat last müügile. Kaukaasia kuningate troonid oliwad nii kõikuwad, et 30. Imeretini kuningatest kolmel silmad peast wälja pisteti, seitse heitsiwad hinge hirmsate piinamiste all, kakskümneandal kaks tõugati troonilt maha. Nõrgem ei leidnud kellegi juures tuge ega toetust, waimuwaesus oli üleüldine puudus. Kurwad ja kohutawad oliwad tol ajal asjaolud Kaukaasias. See kõik wältas nii kaua, kuni Wene walitsejad Kaukaasia peale oma tähelepanemist pöörasiwad, — Kaukaasia walitsejate palwete põhjal. Joan III. oli esimene, kelle palwele Kahetini zaar Aleksander I. astus aastal 1492. Zaar Aleksander I. nimetas Wenemaad oma „lootuseks ja waeste toetajaks! Sada aastat hiljemine saatis Kahetini zaar Aleksander II. saadikud Moskwasse Wene zaari Feodor Jakurowitshi juurde selle palwega, et zaar Kahetini oma kaitse alla wõtaks. 1605. aastal kordas Kahetini zaar sedasama palwet Boris Godunowile, sedasama tegi ka Kartalinski zaar ning wandus isegi truudusewannet. Nõnda hakkasiwad Kaukaasia riigikesed wabatahtliselt ennast Wenemaa külge siduma.

Olevik (nr. 66), 26. august 1905, lk. 1049–1050

3

Minewa aastasaja keskpaigast peale sai Kaukaasia koguni uuendatud näo ja kuju. Kaukaasia elusoon hakkas uuendatult ja värskendatult tuksuma: teadusele ja haridusele rajati siin jäädaw alus. Siis sai terve Kaukaasia ümber muudetud; uued linnad ja külad tõusiwad elule, wanad wõtsiwad omale noorendatud näo; igauks tööharu sai hoogu wõi koguni uue aluse. Kus enne peale päikese walguse muud walgust polnud nähtud, seal hakkas hariduse walgus kumama ja koitma; kus keegi muud polnud kuulnud, kui lesgiinide pealelanngemist wõi Elbruse ja Kasbeki lawinide weeremist, — seal kuuldusiwad juba teated üleilmelisest haridusest, teadusest ja uuematest leidustest. Kaukaasia imestamise-wääriline loodus leidis nüüd üleilmlist tähelepanemist. Kallist ja huwitawat materjaali pakkusiwad teadusemeestele ja haritud ilmale selle maa rahwad, nende keeled ja kombes.

Lõpulik Kaukaasia allaheitmine sündis alles 1860 aasta ümber Shamili wangi-wõtmisega. Edu ja haridus on siin aga nüüd paiguti suurem, kui sisemistes kubermangudes. Siin on seitsmekümne aastaga niisama palju korda saadetud, nagu teatawal maal seitsmesaja aastaga midagi korda saata taheti . . . Ja siiski nõuab Baltimaa parun, et meie temale kõike wõlgu oleme — isegi ema keeles aabitsa oskamise eest pidada meie tänu andma.

Balti herrasmehed juhtisiwad Maarjamaad pikkade ja pimedate aastasadade jooksul selle sihiga, et nii omale alandlikka teenrid ja lambaid kaswatada, kes isegi iga surumise ja rõhumise eest oma kaswatajale tänu pidiwad ütleva. Nad asutasiwad koolisid, milledes weel tänagi tuhanded isikud nälgiwad. Ja kui nad weel täna neid nälja kohtasid waldade käest kohtu-teel ära pole wõtnud, siis tuleb seda kui kõigesuuremat ajaloolist ja heategu ja heldust kustumata kuldkirjaga Eestirahwa hariduse-ajaloosse sisse raiuda . . .

Ja Kaukaasia heategija hariduse-ajaloos? Oh kui wäga palju kõrgemal seisab tema! Walitsuse wõim juhib siin hariduse teed, kirikul ja kõrwalistel inimestel pole asja ennast selle sisse segada. Et sarnane korraldus tõesti kaunist wilja wõib kana, on siinsed koolid lühikese ajaga näidanud ja selgeks teinud. Kõikides koolides peawad ühesugused tööjõud, ühesugused palgad olema, palgad, mis inimesele igapäewast leiba annawad. Alla 400—500. rubla ei saa küll keegi ministeeriumi- ja normaalkooliõpetaja Kaukaasias, waid küll enam weel, kus meie kõik ta sissetuleku kokku wõtame. Wälja arwatud on kihelkonnakooliõpetajad, kellede palk 250. rbl ümber kõigub. Selle peale waatamata, kes palga maksab, kas kroonu wõi külad ise — on palgad ühesuurused. Ka ei pruugi kooliõpetajad siin oma palka kerjamas käia külawalitsuste juures, waid see maksetakse igal kuul wälja. Aasta algul peab palk walmis olema iseäralises kassas. Nii on Kaukaasia korraldus.

Aulid ja kasakate külad (stanitsad) täidawad kõik tingimised karwa pealt, mis koolidesse puudub, kuid eestlastest ei wõi ma seda mitte ütelda. Ma ei räägi asjadest, mis minusse puutuwad — need on ikkagi täidetud, — waid oma

naabrusest. Seal asub Eesti kool, kui nii nimetada võib. Kroonu maksab palga, kuid ka küla peab mõned kohused täitma, mis aga tähendatud küla osalt puudulikult täidab, suuremalt osalt aga mitte sugugi. Wenelased ja tatarlased on siin selles asjas eestlastele õpemeistriteks ja võiksid hiilgawaks eeskujuks olla. Tähendatud külas on kool ühes kambris, mille lagunened põrandada all 500 mõetu kartulid asub. Kooliõpetajal on üürikamber, kuhu suits sisse tuleb ja mille akned laudade ja paberiga kinni on kleebitud. Korteril on muldpõrand . . . Korra nägin, kus seesama kooliõpetaja atamanile kaebtusekirja sisse andis, milles 18 punkti üles oli pandud. Osalt tuleb teatud külas see kõik sellest, et seal elanikka vähe on, nii siis rahaline jõud kehwa. Tähendatud küla kooliõpetaja on seal elades imestamise-wäärt kannatust ja wisadust üles näidanud — kohalikka olusid silmas pidades.

Sakslased, kes kasakate sekka üksikute perekondade kaupa laiale on pillutud, on väga madalal haridusejärjel, nimelt noorsugu. See on isegi Saksa keele ära unustanud. Oma rahwusest pole enam mingit aimu. Keelepuudus takistab ka kirjanduse tundmaõppimist. Wanemad sakslased räägiwad weel kaunis puhtalt oma emakeelt. Hiljuti oli meie asunduses üks Saksa tüdrukuge leeri wõtta. Ta ei osanud mitte ainustki sõna Saksa keelt. Saksa asundused Kaukaasias elawad päris „sein”, kuid ära küsi kellegi käest, kui palju neil aga kroonuga ja erainimestega wõlga on. —

Olevik (nr. 68), 2. september 1905, lk. 1081–1082

4

Eestlane elab minu ümbruses peost suhu, harwa juhtub mõnel mõni rubla tagawara olema; suuremal osal ei jätku wa mammonat igapäewase elugi tarwis. Võib olla, et siin elu lahedamat külge näitaks, kui elanikud neid külgesid ise oskasiwad üles otsida ja puudusi parandada. Kõik uuendused põllutöös toodi siia aastakümnete eest . . . Ja kui kõrgel oli siis põllutöö Eesti-maal? Mõned mehed aga kinnitawad koguni, et põldu uuemal ajal ei makstagi suuremalt harida, ta ei tuua loodetud kasu . . . Rahe rikub siin mägede liinis sagedaste kõik põllumehe waewa ära. Ma nägin minewal aastal naabristanitsas, mis rahe siin õieti tähendab: puuksadki oliwad ära purustatud ning majade seintelt lubi ja sawi maha taotud . . .

Eestlased maksawad siin dessatini eest 30 kop. kroonumaksu aastas. Mõned panewad sedagi weel paljuks. Enamiste on maad karja all. Karja peawad Eesti mehed õige rohkesti, kuid karjasaaduse hinnad on üsna odawad. See tuleb kõik sellest, et raudtee sada wersta kaugel on, kuhu keegi midagi wiima ei ulata. Ülesostjad maksawad wõist 20—23 kop. naela eest ja wiiwad ta Pjatigorskisse, kus nad ise iga puuda peale 3—4 rbl. kasu saawad. Pjatigorsk on siit ringi-ümber sõitis oma 180 w. kaugusel. Pjatigorskis ei saa muul ajal wõid müüa, kui suwisel ajal, kus seal väga palju lõbureisijaid ja terwise-otsijaid kokku on woolanud igast ilmakaarest. On ju Pjatigorsk, Shelesnowodsk ja

Kislawodsk oma terwise-hallikate poolest terwes maailmas kuulsad. Sarnaseid kohte on veel palju Kaukaasias olemas, mis alles oma awamiseaega ootawad.

Kodumaal ennast awaldaw liikumine on siin alles tundmata. Seda pole ju imeks panda. Siia on need isikud kokku kogunud aastakümnete eest, kes sellest isegi kodumaal eemal pidiwad olema ja tumma pealtwaataja osa etendasiwad. Mis mind aga imestama sundis, oli see, et peaaegu iga eestlane — kes ka siin üles on kaswanud, emakeeles lugeda ja sugu kirjutadagi oskab. Seda pisikest tarkust, mis nad omal ajal kaugelt kodumaalt ligi oliwad toonud, ei pannud nad mitte siin waka alla.

Käesolewal aastal loetakse mõlemates siinsetes Eesti külades palju ajakirjandust. Kui ainult sõda oma koledustega seks asja on annud, mitte edasipüüdmine, haridus ja tung waimuwalguse järele, siis tuleb seda kahetseda, aga ma loodan, et suguwennad ka tulewikus sedasama teed saawad käima ja kinni hoidma, teed, mis neid walguse wärawate poole wiib ja haritud ilma ning rahwaga ühendab, liidab ja ühe pulga peale seob. Tühist uhkust, lõbu, tantsu ja pitspallisi siin ette ei tule, palju rohkem wiidab noorus oma aega kirjanduse kallal, mille poolest nii mõnigi asundus siit eeskuju wõiks wõtta.

Kasakatest ei wõi ma seda mitte ütelda. Nemad loewad 7000. hinge peale vähem ajakirjandust, kui Hussõ-Kardanik 200. hinge peale. Kasakatest on väga paljud mitte-kirja-oskajad. Kui kaugel idas sõda algas, anti käsk, et igamees, kes werewäljale ilmub, peab kirja oskama: lugeda ja kirjutada. Siis hakkas alles õhtuti sõjameeste õpetus, mille eest kooliõpetajad lisamaksu saiwad — 60 rbl. Kust see kõik tuleb? Stanitsad on väga suured, lapsi palju, koolisid laste arwu kohta veel wähe. Külad ei suuda kõige parema tahtmise juures nii palju koolisid awada, et kõik lapsed koolidesse mahuksiwad. Oleksiwad palgad Baltimaa omade kõrgused olnud, siis oleks see küll wõimalik olnud. Suworowski stanitsas olla üle 20 tuhande elaniku, nagu üks sealne kasak mulle jutustas, ning koolid üksi tarwitada oma ülespidamiseks ümber 7000 rbl.

Samane lugu on ju igas ühes stanitsas ehk kasakate külas. Kasakad ise pole mitte just rikkad, ka mitte waesed. Nad saawad omaga läbi ja muud midagi. Isegi weriwaeseid on nende seas olemas, kes omale isegi hobust ei suuda osta ja sõjariistu. Sagedaste peawad sarnastele stanitsad ise kõik omalt poolt andma teenistusesse astumise korral.

Ja kasakad ise oma sõjalises osawuses? Wäledad poisid! Manööwrite-ajal wõib nende osawust näha ja imestada. Wäheldane hobune jookseb kui lind, aga ta peremees wõtab maast veel pisikese hõberaha lennu pealt üles. Mees ja hobune näikse nagu kokku kaswanud olema. Et herra Kõrw selle üle Jakobsoni lugemise-raamatus kirjelduse on toonud, siis nii palju sellest mangust. Kasakad on Wenemaa sõja ajaloos ikka tähtsamat osa etendanud, kuna nad käesolewas sõjas õieti midagi tähelepanemise-wäärilist pole korda saatnud. See kõik tuleb sellest, et maakoht pole praeguses sõjas kasakate kohane. Weebruari-kuu lõpul saadeti siit 17,000 kasakat uuesti werepulma-pidule Mandshuriasse.

Stanitsad (станица) ehk kasakate külad on needsamad, mis väike-wenelastegi omad, kuid — nagu eelpool tähendasin, hästi suuremad. Uulitsaid sõna õiges mõttes nendes ei ole gi, vaid teed, mis wihma korral päris läbipeasemata poriaugud on. Minewal suwel juhtusin wihma järele Batalpashinski stanitsasse, mis isegi kreislinna aset täidab, kus nii suur wesi madalamates kohtades oli, et kas sõida wõi lootsikutega mööda uulitsaid. Mulle tuli Emajõe-Ateen oma uputustega meelde . . . Igas stanitsas on mitu poodi ja welsker, kes kasakatele rohtu annab, nende haawu parandab jne.; teistega pole temal midagi tegemist s. o., kes mitte kasakad ei ole. Nende sõjawäe haigemaja on kreisilinnas, kus kasakaid jälle ilma maksuta wastu wõetakse ja põetatakse. Sellest ep siis tuleb, et siin eraarstid tegewust ei leia ja erainimestel väga raske on arstiabi saada — koguni wõimata. Welsker annab ka küll teistele abi, kuid see on nii ütelda altkäe ja meeste ning nende wäärtuse wõi eratasu järele. Rohud on ju stanitsa omad ja welsker saab palga. —

Mõne arstid on Batalpashinskis olemas, aga kust küünib terve kreis wõi maakond igakord sinna? Meilt on oma 70 w. Batalp. stanitsasse, niisama palju maad saab sinna meie ümbrusest, kus tuhanded ja tuhanded mitte-kasakad elawad, kelledel isegi welsker oma abiga puudub. Mäerahwastel (горцы) peawad ka oma aulides welskerid olema, vähemalt üks mitme naabruses olewa auli peale.

Kewade tulekul, kodumaa suurel rõõmuajal, pole siin mingit lõbu ega rõõmu — linnulaul puudub täitsa. Õitsew loodus ei anna ialgi seda rõõmu ega üleenda sedawõrd meelt, kui põhjamaa ööpiku huikumine ja mitmekesine linnulaul lillede keskel. Kurwalt wiibid sa siin kuupaistesel õhtul mäeweewul ja su südame soow lendab põhjamaa lagendiku poole ning wägisi tulewad sõnad wälja:

Põhjala!
 Minu kallis kodumaa,
 Sinu pool' mu mõtted jõudwad,
 Sulle soojad soowid sõudwad
 Kaugelt ilma kaaresta —
 Kodumaa!

Suweööd on siin nõiduslikult ilusad ja luulelised: terve õitsew ja lehkaw taimeilm uinub ilma mingi eluta ja healeta. Määratumad mäetipud paistawad läbi hämariku su silma nagu hiiglakäed, mis taewast ja maad walmid on ühendama, ümber wõtma ja kaisutama ja seal kaugel lööb mäehari nagu walendama, pilwed saawad hommikupool haruldase wärwi; see wärw ja walgus muutub järk-järgult ikka ilusamaks, luulelisemaks ja meeli ülendawamaks . . . Seal säravad juba pilwed nagu mitmekarwalises tules, päris bengali walguses ja säras. All maa peal on juba mäed üsna selgesti näha, pilwed näikse nagu kokku kaswanud olema mägedega ja hiigla mägedest on mitmekordsed hiiglased waatleja silmas sündinud . . . Kuu pistab nüüd oma häbeliku näo mäe serwa tagant wälja, orgusid oma warju jättes, mis mustawad ja nagu määratumad ussid sinna-tanna looklewad . . . Kõik on nii väga wagusi terwes ümbruses, kuu kerkib ikka kõrgemale ja ta paiste on alaliselt kaswa-

mas, kaunimaks minemas. Seda suurepäralist pilti wahtides näeb waatleja lahtiste silmadega und.

Missuguste päewade, aegade ja sündmuste tunnistajaks ei ole kuu Kaukaasias olnud! Aga ta ei awalda ka kõige tunderikkamale südamele kõigewähematki oma suurtest saladustest; ta waikib niisama kangekaelselt, nagu need lugemata hauakünkad, milledega Kaukaasia pind ära on küngastatud, milledes waenlased ja sõbrad, wõitjad ja wõidetud rahus uinuwad. Oli see siis nende eesmärk elus? . . .

Kodumaal kuuldub alatisi kaebtusi selle üle, et luba pole kooliõpetajatel kokku tulla, siin aga peetakse igal aastal mitmed koosistumised (сѣзды) ära inspektori eesistumisel, enamiste Armawiris, armeenlaste külas, mille suuruse ja toreduse wastu meie kodumaa kreisilinnad alles pisikesed on. Arwustamise alla tulew materjal antakse juba ammu enne koosistumist teada. Sõit „sjesti” peale sünnib kroonu kulul. Ka vähemad „sjestid” on igal ajal lubatud, kus teatud ringkonna koolimehed ise kokku wõiwad tulla, ilma et neid ja nende asju keegi walwaks. Tarwis ainult inspektorile teada anda, kus kohal, kelle eesistumisel ja missuguste asjade üle aru tahetakse pidada ja muud midagi. Koosoleku protokollist peab ärakiri ülemusele saadetama, millele kõik koosolejad alla peawad kirjutama. Need koosistumised on iseäranis meile — mäejalal asuwatele kooliõpetajatele nagu lahutuseks, kus haritud inimestega wõimalik on mõtteid wahetada ja kokku saada. Kursused oliwad siin tänani kuulmatad, tänawu aga tahetakse neid käima panda mäerahwaste kooliõpetajatele. Kooliõpetajad ootawad huwitusega nende kursuste awamist. Kui raske mäerahwa koolides õpetuseandmine on, seda ei wõi Baltimaa ametiwend sugugi arwata. Enamiste on kõik mäerahwa lapsed tublid rehkendajad, mis juba tublit tunnistust annab selle rahwa waimuandide kohta. Arwud on tumeda waimu wastalised. Wenekeele wäljarääkimine on neile suureks koormaks, sest et nende keeles susisewad healed puuduwad. Eks eestlane ole sellega niisama hädas!

Terwisid kodumaale siinsete suguwendade poolt!